

DETERMINAREA ȘI CREȘTEREA CAPACITĂȚII DE LUPȚĂ PRIN IMPLICAREA CLERULUI MILITAR ÎN MISIUNILE INTERNE ȘI INTERNAȚIONALE

*DETERMINING AND INCREASING THE COMBAT CAPACITY
BY ENGAGING THE MILITARY CLERGY IN DOMESTIC
AND INTERNATIONAL MISSIONS*

*LA DÉTERMINATION ET LE RENFORCEMENT DE LA CAPACITÉ
DE LUTTE PAR L'ENGAGEMENT DU CLERGÉ MILITAIRE
DANS DES MISSIONS INTERNES ET INTERNATIONALES*

Preot militar drd. Traian CHIRCU*

Implicarea preoților militari în misiunile interne și internaționale este considerată a fi mai mult decât utilă, prin natura pregătirii și a specializării lor fiind lideri pentru realizarea unității combatanților, precum și a conflictelor confesionale bine cunoscute, în care se aplică legea religioasă pentru legitimarea războiului, așa după cum vom vedea în continuare.

The involvement of military priests in domestic and international missions is considered to be more than useful, by the nature of their training and specialization being leaders for the achievement of unity of combatants, as well as well-known confessional conflicts, in which religious law applies to legitimate war, as we will see in the following.

On considère l'engagement des prêtres militaires dans des missions nationales et internationales d'être plus qu'utile, car par leur formation et leur spécialisation ils sont des chefs de file dans la réalisation de l'unité des combattants, ainsi que des conflits confessionnels bien connus, où la loi religieuse s'applique pour légitimer la guerre, comme nous le verrons ci-dessous.

Cuvinte-cheie: mistic; sacerdot; isihast; combatant; hedonist; misionar; strategic; tovarăși; confesional.

Keywords: *mystic; sacerdot; isihast; combatant; hedonist; missionary; strategic; comrades; confessional.*

Mots-clés: *mystique; prêtre; hésychaste; combattant; hédoniste; missionnaire; stratégique; compagnons; confessionnel.*

Prin reintroducerea asistenței religioase în structurile de apărare, ordine publică și justiție, preotul militar este asimilat ca fiind un catalizator între aceste instituții. Biserica i-a încredințat o misiune cu totul specială și care atrage altfel de strategii pastorale față de mediul parohial, preotul militar fiind chemat să redescopere, în aria sa de competențe misionare, „legătura dintre libertate și sfințenie”¹, în spiritul legii fundamentale privind libertatea de conștiință, de exprimare religioasă și, conform normelor statutar canonice în vigoare, specifice cultului pe care-l reprezintă.

Cu o tradiție a misionarismului militar, reactivată de peste trei decenii, prin intermediul preotului deservent din structurile militare se menține starea de conectare permanentă și benefică la absolut – Dumnezeu –, fără de care nu există sens, adevăr sau morală absolută, etica devenind doar o chestiune de gust, o stare de spirit sau cel mult un capriciu. Pentru membrii forțelor armate, necesitatea asistenței religioase este strâns legată de jurământul de credință prin care se angajează în misiunea de apărare națională, chiar și cu prețul vieții lor, iar cum asupra jurământului în cauză este invocat ajutorul lui Dumnezeu, rezultă că prezența sacerdotală are rolul de a consfinți, în numele Bisericii, manifestările militare, majoritatea fiind orientate spre scopul nobil de factură mesianică,

e-mail: traianchircu@yahoo.com

acela al triumfului vieții împotriva morții provocate de război, printr-o hotărâre intonată periodic pe acordurile imnului de stat: „Preoți cu crucea-n frunte căci oastea e creștină/Deviza-i liberate și scopul ei prea sfânt/Murim mai bine-n luptă, cu glorie deplină/Decât să fim sclavi iară în vechiul nost pământ”²².

Având în vedere dubla jurisdicție de subordonare, preotul militar nu poartă cu sine doar răspunderea reprezentării confesionale, ci se integrează în marea familie militară cu tot ceea ce ține, în primul rând, de rigorile vieții de cazarmă, fiind garantul respectării drepturilor omului în forțele armate privind libertatea de conștiință și de exprimare religioasă, fără deosebire între cei majoritari ortodocși și cei de alte confesiuni.

Rolul clerului militar la pace, criză și război

Sacerdoții din forțele armate sunt cei care deprind pe militari cu vertebrarea lor mistică în rugăciune, le pun la dispoziție tehnicile regăsirii de sine prin reculegere și prin meditație, care au rolul benefic de a oxigena viața interioară a combatanților, activându-le senzorii spiritualității proprii și făcându-i mai conștienți și mai responsabili de menirea lor.

Pe lângă o instrucție corespunzătoare, luptătorul are nevoie să conștientizeze că ceea ce are de executat este legitim, moral, etic și exonerant de răspundere după război, fiindcă nu totdeauna, și în toate cazurile, cei care au fost nevoiți să ucidă, pentru a nu fi uciși, se întorc în atmosfera aparent liniștită a cazarmii, de unde au plecat, fără ca sufletele lor să nu fie umbrite de stări negative evidente și pe care nimeni, în afară de preotul militar, nu poate să le gestioneze.

În astfel de circumstanțe, membrii forțelor armate asimilează liderul spiritual ca pe farul lor călăuzitor, ca pe sacerdotul lor isihast care le luminează și le limpezește opțiunile, îi instruește anume cum pot să-și depășească automatismele generatoare de înfrângeri, cum să-și restarteze viața psihospirituală și să se autodepășească, cum să-și convertească eșecurile vieții în biruințe și, în definitiv, să înțeleagă chemarea spre desăvârșire și că nobila lor misiune este o datorie sfântă, asumată prin jurământ de credință.

În triada de responsabilități sacerdotale: didactice, sfințitoare și administrative, preocuparea prioritară a preoților militari este aceea de a preveni

deviațiile comportamentale, determinându-i pe militari să acționeze cu „tragere de inimă”, la vreme de pace sau atunci când trebuie să înfrunte crizele ori războiul. Și preotul, ca și ofițerul, trebuie să-și fortifice chemarea și puterea de luptă, printr-o pregătire continuă, centrată pe patru piloni sacramentali: teologia, teoforia, teofilia și teodulia (teologia – știința despre Dumnezeu –, teoforia – experimentarea harului ca energie divină necreată teofilia – iubirea față de Dumnezeu – și teodulia – fixarea în starea de slujire și de cinstire a lui Dumnezeu).

Se caută într-adevăr preoți de vocație și militari de vocație, perseverenți, originali și creativi, care respectă „canoanele” culoarelor misionare și profesionale pe care și le-au asumat, iar Biserica și Armata se pot mândri că au în garda lor astfel de profesioniști, munca lor însă fiind cel puțin dublată, din perspectiva necesității de remodelare a profilului noilor generații care-și doresc înregimentarea socioprofesională în structurile ecleziale sau militare. Criza de motivație poate fi depășită prin multiplicarea modelelor de profesioniști, prin reevaluarea tezaurului de tradiții militare și bisericesti, prin crearea și legiferarea de strategii misionare și militare care să reaprindă în mintea și în sufletele militarilor atașamentul față de ceea ce înobilează și sacralizează.

Preoția militară nu se rezumă la adaptări conjuncturale, provocările misiunii din mediul militar fiind mult mai complexe, de unde și necesitatea unei strânse colaborări cu structurile psihologice, medicale, juridice și cu alți factori de răspundere pentru a proceda la prevenirea și combaterea derapajelor hedoniste, a crizei de motivație, a fluxului și refluxului de personal, precum și a altor disfuncționalități care afectează organismul militar.

Una dintre urgențele misionare constă în recuperarea nepracticantilor și în stimularea religiozității experimentale prin fortificarea interesului și prin conștientizarea importanței vieții spirituale, marșând spre o percepție recuperatorie a relației cu Dumnezeu, marcată de experiența întâlnirii cu El, deoarece, fără înțelegerea credinței ca pe o modalitate existențială, nu se poate ajunge la adevărata cunoaștere a lui Dumnezeu, ci doar la presupunerea că El există. Când preoțimea militară reușește să creeze o asemenea alianță a combatanților cu Dumnezeu, ajung cu mai multă siguranță și cu

rapiditate la performanțe profesionale, la creșterea capacității de luptă și la ducerea luptei efective cu mai multe șanse de biruință.

În teatrele de operații, Dumnezeu este invocat cu și mai multă insistență să cogestioneze instrumentele violenței și să le convertească în instrumente ale păcii, fiindcă războiul nu-i altceva decât „o goană nebună după stăpânire și o râvnire injustă la averea străină”³, iar pregătirea spirituală a combatanților înainte, în timpul și după derularea acțiunilor militare devine o componentă revitalizantă, absolut necesară și benefică în luarea deciziilor cele mai potrivite, astfel recunoscându-se că „însoțirea militarilor de către preoți în misiunile internaționale cu caracter umanitar în cadrul NATO, pe câmpul de luptă, întregeste asigurarea asistenței religioase din armata noastră, căci preoții militari nu rămân numai povățuitori, ci devin camarazii devotați, care împart cu militarii oboseala, lipsurile și primejdia morții”⁴.

Pregătirea clerului militar pentru participarea la misiunile internaționale

Implicarea preoților militari în misiunile externe ale armatei naționale apreciem că este mai mult decât utilă, având în vedere că, prin natura pregătirii și specializărilor, aceștia sunt, în primul rând, foarte buni cunoscători ai fenomenologiei conflictelor confesionale, colaborarea lor cu organismele nonguvernamentale, voluntare și cu alte organisme internaționale dislocate în teatrele de operații contribuind la identificarea, investigarea și descurajarea acțiunilor revanșarde și a agresiunilor în diferite zone de conflict ale lumii.

Prin Metodologia de aplicare a legii clerului militar în structurile forțelor armate naționale nr. 195/2000, aprobată prin Ordinul Ministrului Apărării Naționale nr. M-2/2014, se constată că, pentru participarea preoților militari la misiunile externe, este necesar acordul scris al autorității ierarhice/canonice locale de care aparțin, precum și testarea acestora de către Secția de Asistență Religioasă, în colaborare cu entitățile organizaționale de la categoriile de forțe unde sunt încadrați preoții care urmează a fi dislocați în teatrele de operații.

Din faza predislocării pentru participarea la misiunile internaționale, preoții militari trebuie să-și asigure necesarul cultic, pentru oficierea serviciilor sfinte și sfințitoare, de regulă, un altar de campanie, și din rândul combatanților să-i fie

desemnat un asistent capelan, să-și actualizeze cunoștințele referitoare la dreptul conflictelor armate – DIU –, pentru a-și recunoaște cu exactitate poziția, rolul și limitele acțiunilor sacerdotale, precum și cunoștințele privind limbile de circulație internațională, cel puțin limba engleză, fiindu-le absolut necesare, în scopul relaționării cu reprezentanții Capelanatelor aparținând armatelor din sistemul comun de alianțe, cu autoritățile și cu trupele armatelor partenere, precum și cu alți oficiali ai organismelor internaționale.

Contingentele de capelani militari care au executat deja diverse misiuni pot ajuta prin experiența dobândită la pregătirea celor predislocați, lecțiile învățate și transmise acestora din urmă fiind de un real folos în organizarea asistenței religioase.

În misiunile din teatrele de operații așadar, asistența religioasă acordată combatanților de preoțimea militară este, mai înainte de orice analiză, absolut vitală, deoarece, pe fondul unui moral decăzut, cu derapaje și cu presiuni psihice inerente războiului, acțiunile militare pot fi compromise, cu consecințe care ajung până la pierderea de vieți omenești. Prin urmare, chiar din starea de predislocare, preoții militari angrenați în misiunile din teatrele de operații trebuie să inițieze proceduri mobilizatoare și motivaționale pentru trupele însoțite în astfel de misiuni, pentru că distanța față de casă, șederea îndelungată pe câmpurile de luptă, pe mările și pe oceanele lumii, cu implicarea în activități care atrag riscuri repetate, sunt menite să genereze stări de suflet dificil de traversat și care trebuie gestionate cu mare atenție și cu maximă responsabilitate.

În zona de conflict, preoții militari din cadrul forțelor militare terestre, navale și aeriene pot organiza, în limita și în condițiile prevăzute de dreptul internațional umanitar, servicii religioase comune, chiar și cu participarea liderilor religioși ai părții adverse, fiind posibilă, astfel, detensionarea stărilor conflictuale, diminuarea atacurilor armate, poate chiar renunțarea la exercitarea forței militare.

Prin similitudine cu exercițiile militare tactice – FTX – și cu cele de rezolvare a unei situații tactice – STX –, pregătirea clerului militar pentru misiunile din teatrele de operații urmează aceeași traiectorie de verificare și de actualizare a cunoștințelor, de exersare a deprinderilor pastorale și de adaptare

la mediile constrângătoare, în scopul realizării obiectivelor misionare planificate, cutuma uzuală și nescrisă din conștiința combatanților, „așa luptă urmează a fi câștigată, după câtă instrucție a fost efectuată”, rezonând finalmente cu prescripțiile pauline în privința mobilizării sacerdoților militari: „În toate înfățișându-ne pe noi ca slujitori ai lui Dumnezeu, cu multă răbdare în strâmtorări, în osteneli și privegheri, în curăție și cunoștință, în bunătate și îndelungă răbdare, în cuvântul adevărului și puterea lui Dumnezeu, prin armele dreptății...”⁵.

În misiunile specifice Capelanatelor partenere străine, predomină patru direcții organizatorice, și anume: planificarea, pregătirea, execuția și evaluarea. Din perspectiva primei direcții de planificare a consilierii religioase, aceasta trebuie să fie detaliată și integrată pentru susținerea cerințelor spirituale într-un mediu operațional. Pregătirea sprijinului religios se derulează în contextul planificării și al pregătirii operaționale a trupelor și a fazelor unei operațiuni.

În ceea ce privește execuția misiunii, aceasta este axată pe supravegherea și îndrumarea forțelor combatante pentru crearea unui impact psihoafectiv, adecvat creșterii capabilităților operative, iar prin etapa evaluării, se validează standardele misionare la care s-a ajuns, generând în același timp noi experiențe de lucru.

Prin participarea la misiunile internaționale, preoții militari trebuie să-și îndrepte atenția, pentru consiliere, și asupra liderilor militari, cărora să le fie recomandată o conducere flexibilă și principială a trupelor și a echipajelor, menită să valorizeze capabilitățile ostășești și să limiteze, pe cât posibil, să elimine stresul și teama, generate de mediul constrângător, să omogenizeze relațiile dintre luptători, să motiveze și să mențină spiritul de jertfă al celor din subordine. De altfel, chiar liderii militari apelează la consilierea preotului pentru a le asigura combatanților resursele spirituale, încrederea și forța morală, necesare depășirii ostilităților inerente misiunilor din teatrele de operații.

Nevoia de sacru în război așadar devine egală și direct proporțională cu nivelul de risc al misiunii, credința păcii demobilizează „credința” războinică, cu altfel de arme, care se impun ca o constantă a spiritualității militare, proclamată de Sfântul Apostol Pavel, astfel: „Îmbrăcați-vă cu toate armele lui Dumnezeu, ca să puteți sta împotriva uneltirilor

diavolului. Căci lupta noastră nu este împotriva trupului și a sângelui, ci împotriva începătorilor, împotriva stăpânilor, împotriva stăpânitorilor întunericului acestui veac, împotriva duhurilor răutății care sunt în văzduh. Pentru aceea, luați toate armele lui Dumnezeu, ca să puteți sta împotriva în ziua cea rea și toate biruindu-le să rămâneți în picioare. Stați deci tari, având mijlocul vostru încins cu adevărul și îmbrăcați-vă cu platoșa dreptății. Și încălțați picioarele voastre, gata fiind pentru Evanghelia păcii. În toate luați pavăza credinței, cu care veți putea să stingeți toate săgețile cele arzătoare ale vicleanului. Luați și coiful mântuirii și sabia Duhului, care este cuvântul lui Dumnezeu”⁶.

Protecția personalului și a bunurilor cultice în dreptul conflictelor armate

Având în vedere normele juridice pentru constituirea dreptului conflictelor armate, ca parte distinctivă și complementară a dreptului internațional, marile confesiuni creștine sunt interesate de respectarea drepturilor omului, care emană din însăși doctrina pe care o propovăduiesc în privința libertății de exprimare a convingerilor religioase, în spiritul toleranței și respectului reciproc, prioritizându-se protecția identității spirituale, a personalului și a bunurilor cultice prin reglementări juridice internaționale.

Raportându-ne la situațiile speciale privind categoriile de forțe ale armatei implicate în misiuni terestre, aeriene și navale, dreptul la asistență religioasă pentru și în favoarea acestora a fost recunoscut încă din anul 1864, la Geneva, unde s-au întrunit reprezentanții a 12 state, momentul marcând, în fapt, nașterea dreptului umanitar internațional, cu o primă Convenție, având 10 articole, adoptată în același an, respectiv „Convenția pentru ameliorarea soartei militarilor răniți în forțele armate în campanie”, prin care sunt demitizate vechile opinii, potrivit cărora războiul și dreptul nu s-ar concilia, ci dimpotrivă, normele de drept guvernează absolut toate manifestările combatanților.

După Convenția de la Geneva, la inițiativa Țarului Alexandru al II-lea, în anul 1874 a fost elaborată Declarația referitoare la religiile și obiceiurile războiului terestru prin care personalul religios este protejat, stabilindu-se, conform art. 8 din această Declarație, aplicarea de sancțiuni pentru distrugerea locațiilor consacrate cultului religios.

Prin dispozițiile art. 17 din aceeași Declarație, autoritatea militară ocupantă este obligată să protejeze obiectivele religioase, cu condiția expresă de a nu fi utilizate în scopuri militare, iar, pe de altă parte, asediaților le revine sarcina de a indica locul acestor edificii prin semne vizibile speciale.

Mai târziu, în anul 1899, este adoptată o a doua Convenție de drept umanitar, în cadrul Conferinței de pace de la Haga, privind protejarea răniților, bolnavilor și celor naufragați pe mare, reformată și completată în anul 1906, pentru ca în anul următor – 1907 – și tot la Haga, în cadrul celei de-a doua Conferințe pentru pace și celei de-a patra Convenție se stabilește situația prizonierilor de război și a necombatantilor, beneficiari ai unor tratamente speciale pe durata captivității. După prima conflagrație mondială, Crucea Roșie Internațională inițiază diligențe diplomatice pentru completarea și perfecționarea reglementărilor legislative anterioare, iar prin Convenția de la Geneva, din 1929, se stabilește respectarea și protejarea preoților și pastorilor militari în orice împrejurare; nu vor fi tratați ca prizonieri de război, vor continua să-și îndeplinească atribuțiile sacerdotale, nu vor fi reținuți și vor fi redistribuiți părții adverse, atunci când posibilitățile vor permite, pentru identificarea acestora fiind obligați să poarte la mână stângă o brasardă cu semn distinctiv (art. 9 și 12). Convenția referitoare la tratamentul prizonierilor de război se ocupă de statutul slujitorilor unui cult, oricare ar fi denumirea acestuia, specificându-se că ei vor fi autorizați să-și exercite deplin slujirea printre cei de aceeași religie cu ei, conform art. 16, alin. 2, iar consecința firească a acestui alineat constă în interzicerea prozelitismului printre răniți și în același timp, evitarea discriminărilor dintre culte.

Inițiativa pentru perfectarea dreptului umanitar internațional este luată mai ales după cea de-a doua conflagrație mondială, sub auspiciile Comitetului Internațional al Crucii Roșii, când sunt organizate consultațiile Comisiei medicale mixte, din luna octombrie 1945, Societățile naționale de Cruce Roșie și Experții guvernamentali, din 1947, Comisiile consultative, din 1947, încheindu-se prin Conferința de la Stockholm, din anul 1948.

La data de 21 aprilie 1949 se întrunesc, la Geneva, delegați din 63 de state, între care și Vaticanul, în Conferința pentru revizuirea convențiilor stabilite anterior în acest sens. În cadrul acestei Convenții de la Geneva, din anul 1949, se

acordă o atenție deosebită dreptului la asistență religioasă în timpul conflictelor armate, de unde și rolul evident al instituției clerului militar de a respecta și de a asigura dreptul la asistență spirituală prin intermediul personalului propriu calificat în acest sens, sub protecția dreptului internațional umanitar atât destinatarii, cât și deservenții cultici în cauză având mai multe drepturi incluse în cele patru secțiuni convenționale

Concluzionând, din cuprinsul referințelor prezentate și al reglementărilor legislative internaționale rezultă că asistența spirituală în starea de pace sau de beligeranță este susținută cu preponderență de clerul militar, având asigurate sprijinul și protecția asupra lăcașelor de cult.

În ceea ce privește dreptul la respect și dreptul la protecție, acestea sunt condiționate de neimplicarea în acte de ostilitate militară, fiind drepturi exclusive acordate preoților atașați armatei, preoților militari, care nu pot fi considerați prizonieri de război, identificarea lor fiind efectuată prin semne distinctive.

În altă ordine a drepturilor personalului religios în conflictele armate, precum dreptul la un tratament particular sau dreptul la libertate de conștiință, aceste drepturi se reflectă în facilitățile acordate pentru exercitarea atribuțiilor sacerdotale, de asistență spirituală, fără nicio constrângere. Mai apoi, alte drepturi, respectiv dreptul liberului acces la autorități, la corespondență și de proprietate cumulează așadar o serie de privilegii necesare deplasării la membrii comunității religioase, chiar și în afara lagărelor de prizonieri, pentru care le este asigurat și transportul liderilor religioși, recunoscuți ca fiind cei mai îndrituiți să reprezinte și interesele celor consiliați în fața autorităților de ocupație.

În ceea ce privește dreptul la corespondență, se constată că nu este un drept supus cenzurii și limitării ca în situația combatanților, iar dreptul la proprietate asupra bunurilor personale și valorilor, asupra mijloacelor de transport și asupra altor bunuri constituie, de asemenea, un privilegiu sacerdotal, având în vedere că atât acest drept, cât și toate celelalte drepturi enumerate nu afectează interesele militare ale părților care dețin controlul asupra conflictelor armate.

Mult mai târziu, prin Protocolul nr. 1/1977, adițional la Convenția de la Geneva/1949, privind protecția victimelor conflictelor armate

internaționale, referitor la personalul calificat se recertifică necesitatea asistenței spirituale în cadrul conflictelor armate de către personalul religios. Pe lângă reglementările internaționale la care ne-am referit, Consiliul Mondial al Bisericilor a desfășurat și susține și astăzi o intensă activitate pentru apărarea și promovarea drepturilor omului atât pe timp de pace, cât și război, prin organizații speciale, precum Conferința creștină pentru pace, pe a cărei ordine de zi sunt înscrise tematici referitoare la dreptul internațional umanitar.

Ultima întrunire ecumenică, cu tema „rolul culturii și al religiei și al dialogului în edificarea păcii și sprijinirii migranților și refugiaților”, sub egida Consiliului Mondial al Bisericilor, a avut loc în perioada 12-15 septembrie 2017, la Lisabona.

NOTE:

1 Metropolitan Daniel Ciobotea, *Confessing the Truth in Love. Orthodox Perceptions of Life, Mission and Unity*, Trinitas, Iași, 2001, p. 179.

2 https://ro.wikipedia.org/wiki/De%C8%99teapt%C4%83-te,_rom%C3%A2ne!

3 Sfântul Ioan Iacob Hozevitul, *Opere complete*, Editura Doxologia, Iași, p. 389.

4 General prof.univ.dr. Mircea Mureșan, „Interacțiunea axiologică credință, datorie, valoare în configurația Uniunii Europene”, în *Biserica Ortodoxă în Uniunea Europeană*,

Contribuții la securitatea și stabilitatea europeană, Editura Universității București, 2006, pp.7-15.

5 *Biblia – Epistola II Corinteni*, cap. VI, 4-7, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2005.

6 *Biblia – Epistola către Efeseni*, cap. VI, 11-17, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2005.

BIBLIOGRAFIE

Metropolitan Daniel Ciobotea, *Confessing the Truth in Love. Orthodox Perceptions of Life, Mission and Unity*, Trinitas, Iași, 2001.

Sfântul Ioan Iacob Hozevitul, *Opere complete*, Editura Doxologia, Iași.

General prof.univ.dr. Mircea Mureșan, „Interacțiunea axiologică credință, datorie, valoare în configurația Uniunii Europene”, în *Biserica Ortodoxă în Uniunea Europeană, Contribuții la securitatea și stabilitatea europeană*, Editura Universității București, 2006.

Biblia – Epistola II Corinteni, cap. VI, 4-7, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2005.

Biblia – Epistola către Efeseni, cap. VI, 11-17, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2005.

https://ro.wikipedia.org/wiki/De%C8%99teapt%C4%83-te,_rom%C3%A2ne!